

Kamp Salamon

JOHANN SEBASTIAN BACH ÉS A KERESZT TEOLÓGIÁJA

„Das neue Lied ist das Lied des Kreuzes”

250 évvel ezelőtt, 1750. július 28-án Lipcsében elhunyt Johann Sebastian Bach, olyan életművet hátrahagyva, amely zenei sokféleségben, kompozíciós kvalitásban, az esztétikai kifejezés területén és a teológiai igazságok megfogalmazásának erejét illetően, példa nélkül álló.

E megállapítás igazságain túllépve azonban fontos, hogy megértsük a mű nem szemlélhető elkülönítve mechanikusan, csupán elvont zenei anyagként.

Tehetség, mesterségbeli tudás, tradíció és hit csak organikus teljességként értelmezhető.

Éppen ezért megdöbbentő számomra az emberiségnek azon igyekezete, mely arra irányul, – könyvtári irodalmat hozva létre – hogy Bach zenéjének lényegét csupán esztétikumában határozza meg. Vigyázzunk, könnyen úgy járhatunk, mint az az irodalomtörténész, aki Luther prédikációit tanulmányozva, azok csodálatos szövegritmusát, periódusainak elevenségét, költői képeinek ihletettségét, a német irodalmi nyelv létrehozásában betöltött döntő szerepét leltározza csupán, mit sem sejtve a művészi és költői értékeken túllendülő középpontról, Jézus Krisztus evangéliumáról. Luther és Johann Sebastian Bach életműve a krisztusi evangélium kegyelmében született, s innen nyeri ragyogó fényességét, s innen támad fel erővel. Bach zenéjének legrejtettebb és egyben legdrágább kincse, Jézus Krisztus jelenléte. A Krisztushoz vezető utat Bach számára a lutheri tanításhoz való tántoríthatatlan ragaszkodás – mely az évek során egyéni felismerésévé vált – nyitotta meg.

Luther zenefelfogásának forrása Augustinus, aki a zenét „donum Dei” az Isten adományának tekinti. Amikor Luther azt írja „Musik ist Gabe Gottes” egyértelművé teszi, hogy a zene nem scientia (tudomány), hanem mindennek előtt creatura, mégpedig Isten teremtménye. A zenén keresztül lehetősége nyílik az embernek arra, hogy a felfoghatatlan isteni bölcsességre lásson, s a Teremtő arcának vonásait megpillantsa. Az Isten bölcsessége hangzatokban és harmóniákban válik felfoghatóvá, melyek létrejötte számarányokban fejezhető ki, ahogy a Bölcsességek Könyve, tizenegyedik fejezetének, (húsz) huszonegyedik versében olvassuk: „Te mindent mérték, szám és súly szerint rendeztél el.” (omnia in mensura, et numero, et pondere disposuisti)

1530-ban Luther a zenére vonatkozó nézeteit, így foglalja össze röviden:
Szeretem a zenét, mert az:

1. nem az emberek, hanem az Isten adománya;
/Dei donum non hominum est/
2. mert a lelket megvidámítja;
/Quia facit laetos animos/;
3. mert elűzi az ördögöt;
/Quia fugat diabolum/;

4. mert ártatlan örömet (boldogságot) terem. S eközben eltűnik harag, vágyakozás és önhittség. A teológia után a zenének adom az első helyet. Ez Dávid és az összes próféták példáján könnyen belátható, akik minden mondanivalójukat versekben és énekekben fejezték ki.

/Quia innocens gaudium facit. Interim pereunt irae, libidines, superbia. Primum locum do musicae post Theologicam. Hoc patet ex exemplo David et omnium prophetarum, qui omnia sua metris et cantibus mandaverunt./

E tömör megfogalmazás második felére külön is érdemes odafigyelnünk. Dávid, zoltárénekével űzi el Saul rossz szellemét. Luther maga is megtapasztalta, hogy a zene képes elűzni a bánatot. „A szomorúság szelleme a Sátán; következésképp elviselhetetlen számára az öröm; ezért a zenétől messze távol tartja magát.” (Satan ist der Geist der Traurigkeit; infolgedessen kann er die Freude nicht vertragen; darum hält er ganz weiten Abstand von der Musik.) A zene képes megfutamítani a Sátánt, ezért kerül Luther gondolkodásában közvetlenül a teológia mellé és ezért kap a zene és az evangélium hirdetésének egységes eszméje közötti szoros összefüggés, különleges hangsúlyt.

„Az Úrnak énekelni nem azt jelenti, hogy mindig vidámak legyünk és örüljünk, ellenkezőleg: Az „új” ének a kereszt éneke, és ez azt jelenti, hogy a szomorúságok közepette, sőt a halálban az Isten, akit magasztalsz, mindig veled van.” (Dem Herrn singen heißt nicht immer: fröhlich sein und sich freuen, im Gegenteil: Das „neue” Lied ist das Lied des Kreuzes, und das bedeutet, Gott loben und bei sich haben mitten in den Trübsalen und sogar im Sterben.) A zene „praedicatio sonora” hangzó, zengő igehirdetés, mely a bibliai szöveg tartalmát megeleveníti.

Luthernek, az Augustinusban gyökerező, zenére vonatkozó keresztyén tanítása és a Bach-korabeli ortodoxia volt az a szellemi tradíció, amely Bach szimbólumokban gazdag teocentrikus zenefelfogását és egész életét meghatározta.

A Leonhard Hutter „Compendium locorum theologicorum”-ából, mely tankönyvül szolgált az ohrdrufi latin iskolában, ismerte meg Bach az ortodox lutheri teológia alapvető téziseit, melyek az iskolai nevelésben és így Bach szellemi nagykorúvá válásának folyamatában szoros egyensúlyt tartottak a klasszikus latin kultúrával. E képzési ideálban az élet értelmét az Isten szolgálata a „laudatio Dei” és a „recreatio cordis” adta, ahogyan azt a „Kurtzer Unterricht von den so genannten General Baß” (Az úgynevezett generálbasszusról szóló rövid tanítás) című írásában, melyet 1738-ban diktált tanítványai („für seine Scholaren in der Music”) számára, így fogalmazza meg: „A generálbasszus a zene legtökéletesebb alapja, amelyet mindkét kézzel játszának oly módon, hogy a bal kéz az előírt hangokat játssza, a jobb pedig konszonanciákat és diszonanciákat fog hozzá úgy, hogy jól hangzó harmónia keletkezzék Isten dicsőségére és a lélek megfelelő felvidítására, és mint minden zenének, úgy a generálbasszusnak is csak Isten dicsőítése és a lélek újjáteremtése lehet az indoka. Ha valaki megfélekedezik erről, nem keletkezik valódi zene, de sátáni hangzavar és komyikálás.” (Cap.2. Von der Definition – Der General Bass ist das vollkommste Fundament der Music welcher mit beyden Händen gespielet wird dergestalt das die lincke Hand die vorgeschriebene Noten spielen die rechte aber Con- und Dissonantien darzu greift damit dieses eine wohlklingende Harmonie gebe zur Ehre Gottes und zulässiger Ergötzung des Gemüths und soll wie aller Music, also auch des General Basses Finis und End Ursache anders nicht als nur zu Gottes Ehre und Recreation des Gemüths seyn. Wo dieses nicht in acht genommen wird da ists keine eigentliche Music sondern ein Teufliches Geplerr und Geleyer.)

Mindez Pál apostolnak a Kolossébeliekhez frott levelének harmadik fejezet, tizen-hetedik versét idézi fel, „És mindent, a mit csak cselekesztek szóval vagy tettel, mindent az Úr Jézusnak nevében cselekedjétek, hálat adván az Istennek és Atyának Ő általa.”

Ezt az intoleráns megítélést a XVIII. század filozófiája a felvilágosodás, vagy ahogyan Szerb Antal írja az „újjogányság”, minden bizonnyal rossz néven vette. E türelmetlenség a lutheri ortodoxia hangja, mely tud a zene démoni erejéről, de azt teljes határozottsággal elutasítja.

A német felvilágosodás ugyan elismeri a művészet és a zene isteni eredetét, de csupán azt várja el tőle – ahogyan ezt Caspar Printz-nél is megtaláljuk – hogy szép, bájos és kellemes („schön, lieblich und angenehm”) legyen. Ezzel szabad teret, semleges terület nyit az Isten és az ördög között, mely térben az ember függetlenül, kötöttségek nélkül mozoghat és választhat. A zene tehát nem kizárólag az Isten dicsőítésének eszköze többé, hanem a művészetben semmit nem jelentő üres kifejezéssé, hasznos időöltéssé silányul.

Nem így a Bach-korabeli lutheri ortodoxiában és nem így Bachnál, aki a zene egyedi feladatát az Isten dicsőítésében látja, mert Isten és a sátán közötti egyértelmű választást követel. Az ember minden isteni adományával, így művészetével is vagy csak az Istent, vagy csak az ördögöt szolgálja. Az emberi lélek újjáteremtését pedig csak az a művészet képes megvalósítani, amelyik létezésének minden pillanatával az Istent dicsőíti. Máskülönből mivel magyarázható, hogy a számtalan példa közül csak néhányat ragadjak ki, a Karácsonyi oratórium 16-os számú recitativojának harmonizálása és dallamalkotása?

„Und das habt zum Zeichen: Ihr werdet finden das Kind in Windeln gewickelt, und in einer Krippe liegend.”

„A jel pedig ez lesz számotokra: találtok egy kisgyermeket, aki bepólyálva fekszik a jászolban.”

Nº 16. Rezitativ.

Evang. (Tenor.)

Und das habt zum Zeichen: Ihr werdet finden das Kind in Windeln ge-
wickelt, und in einer Krippe liegend.

Kreuz-Figur

senza Str. p

8795

KOTTAPÉLDA – Karácsonyi oratórium No. 16. Rezitativ.

A recitativo legkülönösebb pillanata a 3. ütem „und in einer Krippe liegend” szöveg megjelenítése. Figyelmünket a VII. fokú kvintszext akkord és a vokális szólam kiegyenlítetttségét megszüntető D–Gisz szűk kvint és Gisz–F szűk széptim intervallumok teremtetten feszültség köti le. Mi indokolja e kivételes szituációteremtést?

Az Ige testté lett. A jászolban fekvő kisgyermek felett felragyog a golgotai kereszt, a barokk „Figurenlehre”-ből jól ismert „Kreuz-Figur”.

„Und das habt zum Zeichen...”

„És ez lesz számotokra a jel...” A kereszt jele.

Ugyanez a teológiai gondolat húzódik meg a mögött a döbbenetes tény mögött, hogy a Karácsonyi oratórium – mely Krisztus születését jeleníti meg – első korálja a Máté passió (BWV 244) halotti korálja.

„Wie soll ich dich empfangen...”

Nº 5. Choral.

(Mel. „Herzlich tut mich verlangen!”)

Sopr.
Wie soll ich dich empfangen, und wie begegn ich dir? O Je. su, Je. su!
O al. ler Welt Ver. lan. gen, o mei. ner See. le Zier!

Alt.
Wie soll ich dich empfangen, und wie begegn ich dir? O Je. su, Je. su!
O al. ler Welt Ver. lan. gen, o mei. ner See. le Zier!

Ten.
Wie soll ich dich empfangen, und wie begegn ich dir? O Je. su, Je. su!
O al. ler Welt Ver. lan. gen, o mei. ner See. le Zier!

Bass.
Wie soll ich dich empfangen, und wie begegn ich dir? O Je. su, Je. su!
O al. ler Welt Ver. lan. gen, o mei. ner See. le Zier!

se. tse mir selbst die Fä. ckel bei, da. mit, was dich er. gö. tse, mir kund und wissend sei.

se. tse mir selbst die Fä. ckel bei, da. mit, was dich er. gö. tse, mir kund und wissend sei.

se. tse mir selbst die Fä. ckel bei, da. mit, was dich er. gö. tse, mir kund und wissend sei.

se. tse mir selbst die Fä. ckel bei, da. mit, was dich er. gö. tse, mir kund und wissend sei.

KOTTAPÉLDA – Karácsonyi oratórium Nr.5. Choral.

Hogyan ír erről Luther a 95 tétel magyarázatában?

„A kereszt teológusa (vagyis az, aki a megfeszített és elrejtett Istenről beszél) azt tanítja, hogy a büntetések, a kereszt, a halál a legeslegdrágább kincs és a legeslegszentebb hagyomány, melyet maga e teológiának ura szentelt és áldott meg, nem csupán legeslegszentebb teste szenvedésével, hanem az ő mindenekfelett szent és isteni akaratának szeretetével és azokat úgy hagyta ránk, mint amelyek valóban megérdemlik, hogy csókolgassuk, keressük és magunkhoz öleljük őket. Igen, boldog és áldott az, akit Isten méltó-

nak ítélt arra, hogy a Krisztus hagyománya e kincseinek ajándékát megnyerje és még inkább, aki érzi, hogy az ajándékot megnyerte.”

Meggyőződésem, hogy Johann Sebastian Bach, mint a kereszt teológusa tudta és érezte, hogy az ajándékot megnyerte. Ezért ragyog át a kereszt fénye a János passió (BWV 245) „Kreuzige” No.21d kórusa fékevesztett tombolása mögül, a legfényesebb – ahogyan Lendvai Ernő nevezi – hyperdúr akkord hangjain.

2nd Chorus
27 Flauto tr. I, II

Oboe I
Oboe II
Violino I
Violino II
Viola
Soprano
Alto
Tenore Ev.
Soprano-Chori
Basso
Cont.
col Basso grosso

KOTTAPÉLDA – János passió „Kreuzige” No.21d

A dallamalkotás és harmonizálás után had irányítsam a figyelmet Johann Sebastian Bach H–moll miséjének (BWV 232) Credo tétele kapcsán a nagyforma kialakításának teológiai hátterére. Abban a szerencsében van részünk, hogy a H–moll mise autográf partitúrája fennmaradt és így bepillantást nyerhetünk Bach műhelymunkájába.

A náceai hitvallás szövegét Bach nyolc önálló szakaszra tagolja. Ebből két szövegrész az első hitágazatra az Atyára mutat,

1. „Credo in unum Deum...”
2. „Patrem omnipotentem...”.

Három szövegrész a második hitágazatra a Fiúra, Krisztusra mutat,

3. „Et in unum Dominum...”
4. „Crucifixus...”
5. „Et resurrexit tertia die...”.

És végül, szintén három szövegrész a harmadik hitágazatra a Szentlélekre utal,

6. „Et in spiritum Sanctum...”
7. „Confiteor...”
8. „Et expecto...”.

A következő ábrán jól összehasonlítható a mű korai és végső változata:

Johann Sebastian Bach: Messe in h-moll BWV 232

CREDO

Niceano-constantinopolitanum

Joh. Seb. Bach
(Korai változat)

Joh. Seb. Bach
(Végső változat)

1. Artikel:

Credo in unum Deum

Chor a capella:

Credo in unum Deum Credo in unum
Deum

Chor a capella:

Tutti-Chor:

Patrem omnipotentem

Tutti-Chor:

Patrem omnipotentem

2. Artikel:

Et in unum Dominum

Duett:

Et in unum Dominum Et in unum
Dominum

Duett:

Et in unum
Dominum
(Et incarnatus nélkül)

(inclusive: Et incarnatus)

Chor (5-szólamú):

Et incarnatus est

Chor:

Crucifixus

Chor (4-szólamú):

Crucifixus

Chor:

Et resurrexit tertia die

Chor (5-szólamú):

Et resurrexit tertia die

3. Artikel:

Et in Spiritum Sanctum

Arie:

Et in spiritum Sanctum

Arie:

**Et in spiritum
Sanctum**

Chor a capella:

Confiteor

Chor a-capella:

Confiteor

Tutti-Chor:

Et expecto

Tutti-Chor:

Et expecto

Chor a capella: Credo in unum Deum

Et expecto resurrectionem: Tutti-Chor

Tutti-Chor: Patrem omnipotentem

Confiteor unum baptismum: Chor a capella

2. Artikel. Duett: Et in unum Dominum Et in Spiritum Sanctum: Arie. 3. Artikel

Chor: Et incarnatus est

Et resurrexit: Chor

Crucifixus

A korai változattól hiányzik az „Et incarnatus...” szöveg, önálló tételként való megkomponálása, mert azt a szoprán-alt Duett szólaltatja meg. A végső változatban a szövegrészt Bach elveszi a szólistáktól, és azt ötszólamú kórusra külön megkomponálja. A Duett új verzióját pedig, melyben az átalakítások csupán a vokális szólamokat érintik a Credo tétel legvégén újrafoglalozza.

The image shows a handwritten musical score titled "Duo Voces Articuli" in G major. It consists of five systems of music, each with two staves. The lyrics are in Latin and include: "Et in unum Deum", "Et in unum Dominum", "Et in Spiritum Sanctum", "Et incarnatus est", and "Et resurrexit". The notation includes various musical symbols such as clefs, time signatures, and dynamic markings.

KOTTAPÉLDA – H-moll mise „Duo Voces Articuli” „Et in unum...”

Az időben legkésőbb komponált „Et incarnatus est...” kórustétel egy külön lapra kerül, amelyet utólag ragaszt a partitúrába. Ez jól nyomon követhető, hisz a kottalap alján induló „Crucifixus...” tétel a kezdő négy ütem után megszakad és csak két oldallal később folytatódik.

KOTTAPÉLDA – H-moll mise „Et incarnatus est...”

Et incarnatus est.

Soprano
Alto
Tenore
Basso

Et in car - na - tur et in car - na - tur
 et in car - na - tur et in car - na - tur
 et in car - na - tur et in car - na - tur et in car - na - tur
 et in car - na - tur et in car - na - tur et in car - na - tur
 et in car - na - tur et in car - na - tur et in car - na - tur

et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro
 et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro
 et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro
 et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro
 et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro et de spi - ri - tu sa - cro

et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus
 et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus
 et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus
 et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus
 et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus et in ho - mi - ni - bus

0=0

Joggal merül fel a kérdés, mi indokolja a teljes nagyformát érintő átalakítást? Mindez egyértelműen a Credo tétel szimmetria koncepciójával függ össze. A nagyforma átrendezése által nem csak a krisztológiai szakasz – „Et incarnatus est...” (az ige testté lett), „Crucifixus...” (megfeszítették), „Et resurrexit...” (feltámadt) hármastagolásának, hanem a teljes Credonak is a kereszti „Crucifixus...” tétel kerül a középpontjába. Bach tehát nem a halálból győzedelmesen feltámadó Krisztust állítja elénk, ahogyan azt az előző és a Bach utáni korok misekompozícióiban hallhatjuk, hanem a lutheri tanítást követve, a bűneink megváltásáért kereszthalált szenvedő Megváltót.

Ahogy minden lutheránus templom középpontjában az oltáron a megfeszített Krisztus látható, úgy kerül Bach H-moll miséjében a Credo tétel középpontjába a „Crucifixus...”, a Golgota Keresztje.

EPILÓGUS

Bach zenéjének lényegét a legpontosabban és legszebben Pilinszky János fogalmazza meg, amikor azt írja „valójában nem Bach teremtménye rendít meg, hanem az az erő, amely a Teremtőjével való mély szövetségéből árad.” Jól értsük tehát: Johann Sebastian Bach az Isten választott embere volt, akiben öröme és gyönyörűsége tellett, és aki látta az Istent. S mert szemtől-szembe látta Őt, ezért oly pontosak arcának vonásai kantátaiban, s ezért tud vallani Megváltójáról az egész emberiség történetében páratlan drámai erővel passióiban. Hajoljunk hát közelebb és kövessük a mestert. Bizonyosságot tenni és vallani az Istenről, mert krisztusi ígéretünk van: aki bizonyosságot tesz énről az emberek előtt, azért én is közbenjárók az Atyánál. Kérdezlek tehát benneteket: mi más célja lehetne életünknek?

IRODALOM

- Dürr, Alfred: *Im Mittelpunkt Bach*. Kassel–Basel–Tours–London 1988.
Uő.: *Studien über die frühen Kantaten J. S. Bachs*. Leipzig 1951.
Uő.: *J. S. Bach kantátái*. Budapest 1952.
Geiringer, Karl: *J. S. Bach*. Budapest 1976.
Meinrad, Walter: *Musik–Sprache des Glaubens*. Frankfurt a. M. 1994.
Neumann, Werner: *Handbuch der Kantaten J. S. Bachs*. Leipzig 1977.
Uő.: *J. S. Bachs Chorfüge*. Leipzig 1953.
Prinz, Ulrich: *Zur Überlieferung von Kantate BWV 80*. Stuttgart 1987.
Rilling, Helmuth: *J. S. Bachs h-Moll Messe*. Neuhausen-Stuttgart 1986.
Voigt, Woldemar: *Die Kirchenkantaten Johann Sebastian Bachs*. Leipzig 1928.
Wolff, Christoph: *Sommerakademie J. S. Bach*. Stuttgart 1979.
Uő.–Koopman, Ton: *Die Welt der Bach-Kantaten. I*. Stuttgart 1996.
Uő. és mások: *A Bach-család*. Budapest 1989.